

O‘TKIR RAHMAT SHE’RIYATIDA BADIY OBRAZLAR KO‘LAMI

Qahramonov Q.Y.

filologiya fanlari doktori (Phd)

Ma’rufaliyeva Feruzabonu Ma’rufjon qizi

Nizomiy nomidagi TDPU

O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti

2-bosqich magistranti

marufaliyevaferuzabonu@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada zamonaviy she’riyatimizning yorqin vakili O‘tkir Rahmatning she’rlarida eng ko‘p qo‘llagan obrazlarning badiiy tahlili o‘rin olgan. Xususan, “So‘nggi yaproq”, “O‘z-o‘ziga sig‘madi yaproq”, “Yaproq qismati” she’rlarida bir xil badiiy obrazlarning turli rang-baranglikda ifoda etilishi yoritib berilgan. Shu o‘rinda, shoirning ichki dunyosi, unga xos uslubiy yondashuv, obraz orqali berilgan g‘oya va hissiyotlarni aniqlash haqida fikr yuritilgan.

ANNOTATION: This article contains an artistic analysis of the most frequently used images in the poems of Otkir Rahmat, a bright representative of our modern poetry. In particular, in the poems, “The Last Leaf”, “The Leaf That Could Not Fit”, “The Fate of the Leaf” the same artistic images are expressed in different colors. In this context, the poet's inner world, his characteristic stylistic approach, and the identification of ideas and emotions conveyed through the image are discussed.

АННОТАЦИЯ: В статье дается художественный анализ наиболее часто используемых образов в стихотворениях яркого представителя нашей современной поэзии Откира Рахмата. В частности, в стихотворениях «Последний лист», «Лист, который не влез», «Судьба листа» одни и те же художественные образы выражены в разных красках. В этом контексте рассматривается внутренний мир поэта, его характерный стилистический подход, выявление идей и эмоций, передаваемых посредством образа.

KALIT SO‘ZLAR: badiiy obraz, poetika, umumiylik, individuallik, psixologizm.

KEY WORDS: artistic image, poetics, generality, individuality, psychology.

КЛЮЧЕВОЕ СЛОВА: художественный образ, поэтика, общность, индивидуальность, психологизм.

Ma'lumki, adabiyotning jamiyatgagi o'rni eng avvalo, ma'naviy-estetik tamoyillar bilan bog'liq ekan, she'riyat badiiyatning gultoji sifatida inson qalbi go'zalliklarini obrazli aks ettirishi bilan alohida ajralib turadi. Zero, she'riyat — bu yurakning ovozi, so'zning nafasi, inson ruhining eng nozik pardalarini chertuvchi ilohiy ohangdir. Uning har bir satrida qalb yashaydi, har bir misrasida qo'shiq yangraydi. She'ring har bir so'zida go'zallik, beg'ubor ohang va samimiy tuyg'ular yotadi.

Adabiyot — inson qalbining dardini, orzularini, ichki kechinmalarini obrazlar orqali so'zlaydigan sehrli olamdir. Badiiy obraz esa ushbu olamning yuragi bo'lib, u orqali muallif insoniyat ruhiyatini, jamiytdagi muammolarni va umumbashariy g'oyalarni go'zal va ta'sirchan shaklda ifoda etadi. Har bir obraz — bu faqat bir qahramon emas, balki o'quvchi qalbida aks-sado beradigan tirik voqealidir. Badiiy obrazlar boshqa ijod namunalaridan o'zining emotsionllaigi,

estetik g'oyaviy ta'sir kuchiga ega ekanligi hamda hayotiy haqiqatlarni badiiy tarzda ochib beruvchi vositaliligi bilan yaqqol ajralib turadi. "Haqiqiy badiiy obrazlarda davrning eng ilg'or ongi xuddi tomchida quyosh aks etgani kabi jonli, to'laqonli va hissiy bir tarzda aks ettirishi, san'atkor obrazning hissiy mazmunini zamona ruhi va talablariga mutanosib bir tarzda shakllantira bilishi lozim"¹. San'atkor o'z fikrlarini, ruhiy kechinmalarini badiiy obrazlarda jonli va hissiy tasvirlaydi. Har bir badiiy obrazning individual xususiyati tabiat va inson mo'jizalari bilan uyg'unlashadi. She'riyatga tabiatdagi barcha narsalar obraz sifatida kiritilsa, obrazli nutq orqali badiiy g'oya va mazmun maqsadi ochib beriladi. Shu o'rinda, Belinskiy tabiat haqida quyidagi fikrlarni aytib o'tgan: "Tabiat-san'atkorning doimiy timsolidir, lekin undagi eng oliy predmet esa, albatta inson hisoblanmog'i kerak"². Har qanday badiiy asarda voqealar, konfliktlar, g'oyalar va hissiyotlar inson orqali ifodalanadi. U voqealarning faqat ishtirokchisi emas, balki ularning ma'naviy asosidir. Yozuvchi yoki shoir inson qalbining nozik jihatlarini, ichki kechinmalarini ochib berishga intiladi. Badiiy obrazlar esa inson ichki dunyosini, ma'naviy olamini chuqur anglashga, hayotiy xulosalarni to'g'ri yo'nalishda olib borishga xizmat qiladi.

Iste'dodli shoir O'tkir Rahmat she'riyati zamonaviy o'zbek adabiyotida o'ziga xos ovoz, chuqur falsafiy mushohadalari bilan ajralib turadi. Uning she'rlari hayotiy haqiqatlarga tayanadi, inson qalbining ruhiy kechinmalari va tabiat go'zalliklari, insoniylik tuyg'ulari markazda turadi. Shoir she'riyatining tili sodda, tushunarli bo'lsa-da, o'ziga xos poetik kuchga ega. O'tkir Rahmat she'rlarida ko'pincha insoniy tuyg'ular, ruhiy iztirob, vaqt, umr sadolari

¹ Adabiyot nazariyasi.1-tom (Adabiy asar), Toshkent, O'zbekiston SSSR "Fan" nashriyoti, 1978, 109-bet.

² Bu haqda qarang: Adabiyot nazariyasi.1-tom (Adabiy asar), Toshkent, O'zbekiston SSSR "Fan" nashriyoti, 1978, 120- bet.

kuylanadi. U inson qalbini tahlil qilib, uning og‘riqlarini aniq va ta’sirli ifodalaydi.

O‘tkir Rahmat she’riyatidagi yana bir xususiyatlardan biri, turli she’rlarida bir xil poetik obrazlar tasvirlangan bo‘lsa-da, ular har birida alohida o‘zgacha mazmun ifodalaydi. Bu uslub orqali shoir obrazlarga ko‘p qatlamli ma’no yuklaydi va ularni har xil holatlarda yangicha ma’no bilan jonlantiradi. Bu shunchaki poetik o‘y emas, balki inson ruhiyati, hayotning o‘zgaruvchanligi bilan chambarchas bog‘liq yondashuvdir. Turlicha yondashuvlar inson his-tuyg‘ularini borliq bilan namoyon etishiga, har bir mo‘jizadan go‘zallik izlashiga yordam beradi.

Shoirning “Dilroz” hamda “Oy to‘lgan oqshom” she’riy to‘plamlaridan o‘rin olgan “Yaproq...”, “So‘nggi yaproq”, “O‘z-o‘ziga sig‘madi yaproq”, “Yaproq qismati” kabi she’rlarida kelgan bir xil poetik obrazlarning turlicha ma’no ifodasi ijodkorning badiiy mahoratining kuchli ekanligidan dalolat beradi. Shoir qalbidan po‘rtanadek otilib chiqqan dil rozi, aytadigan so‘zida butun olam mujassamdir. Shoir she’rlaridagi har bir poetik obrazlariga jon baxsh etib qalbdagi tuyg‘ularini ular orqali ifodalaydi. “Dilroz” she’riy to‘plamida lirik “men” kechinmalarini yaproq poetik obrazi orqali ifodalashga harakat qiladi.

O‘z- o‘ziga sig‘madi yaproq,

Borlig‘ini ayladi doston.

Kecha-kunduz- et ila tirnoq,

Ko‘z uzmaydi yer ila osmon.

Kimga nasib, kim olar avval,

Yel ham qo‘ymas uni o‘rgilib.

*Nelar kutar shom kelgan mahal,
Tong otganda qanday ko'rgilik³.*

Ushbu she'r kuchli falsafiy va chuqur ma'noga ega bo'lib, tabiat manzaralari orqali inson kechinmalarini, ruhiy tafakkurni ifodalab kelmoqda. "Yaproq"- tabiatning bir bo'lagi, u ham inson kabi yashaydi, quvonch va qayg'uli onlarni boshidan o'tkazadi. Yaproqni inson timsoli sifatida tahlil qilish mumkin. Ich-ichiga sig'mayotgan yaproq, ehtimol xursandchilikdan yoki qayg'udan bir-birini tark etmaydigan yer-u osmonga o'z hayotini aytib berayotgan inson tasviri bilan boshlanadi. Yaproqning jon holatda daraxt shoxlariga najot ila ilinib turganda, yel, shamol uni yengishga urinadi. Yoki boshqa jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak, bu tasvirlarda hatto shamol ham uning qismatiga befarq bo'lmay, tashlab ketolmasligi, yaproqning (yoki inson) o'zida bir jilva, mohiyat, qiymat borligini bildiradi. Shoir tong va shom tasviri orqali hayotiy davrlarni nazarda tutgan. "Shom kelgan mahal" bu- hayotda keladigan qiyinchilik, g'am-qayg'u sifatida tahlil etilsa, "tong otganda"- yangi kun, umid va boshlanish timsoli sifatida ifodalanadi.

*To'lib borar kundan-kun axir,
Sarg'ayadi o'ylab nimani,
Olam go'yo dengizday qalqir,
O'ynatadi yaproq- kemani.
Qo'rquvini yengsa salgina,*

³ O'tkir Rahmat. Dilroz. She'rlar, doston va balladalar, tarjimalar- T.: "Sharq", 2023. 33-bet.

*Maqsadiga yetgaydir, biroq-
Bandargohdan ayrilgan kema,
Va bandidan uzilgan yaproq⁴.*

Ushbu misralar ham inson ruhiy kechinmalarining mantiqiy davomidir, go‘yo. Ijodkor bu yerda “yaproq” va “kema” obrazlari orqali insonning hayoti, taqdiri, orzu-umidlari, qorquv va jasoratli kechinmalarini tasvirlamoqda. Kun o‘tgani sayin dard-alamdan nimanidir o‘ylab sarg‘ayayotgan yaproq tasviri. Bu go‘zal tasvir ikki xil ma‘noni ifodalab keladi. Birinchisidan, zohiriy ma‘noda yaproqning vaqtlar o‘tib sarg‘ayishi – manzara hosil qilayotgan bo‘lsa, botiniy ma‘nosida falsafiy mazmun kasf etib, inson umrning o‘tib borishiga ham ishoradir. To‘rt fasldan iborat hayot davomiyligini ifodalash uchun to‘xtamay o‘z o‘rnini boshqa biriga bo‘shatib beraveradi. Bu lirik taavirlar ham inson umrning kechish holati, reallikdagi umr haqiqatidir. Adabiyotshunos Izzat Sulton bu haqida shunday deganlar: “Lirikada har qanday his va fikrlar emas, balki Navoiy terminologiyasi bilan aytganda “xos hol” va “xos ma‘no” o‘z in‘ikosini topadi”⁵. Demak, har bir lirik asarda hissiyotlardan tashqari insoniy holatlar ham o‘z aksini topadi. Hayot o‘zi dengizday to‘lqinli va sinovlarga boy. Bu tasvir hayotning notinch, o‘zgaruvchan va ko‘tarilish-tushishlarga boy ekanligini anglatadi. Dengiz to‘lqinlariga chidagan kemani shamolga qarshi bora olgan yaproqqa mengzaydi. Ammo “dengiz” va “yaproq” obrazlari zaminida inson deb atalmish hilqat yotadi. So‘nggi misralarda shoir bandargohdan ayrilgan kemani bandidan ayrilgan yaproqqa qiyoslamoda. Inson ham ba‘zan mustaqillik yo‘liga chiqqach, yo‘nalishsiz to‘lqinlar ichida qolib ketadi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, “O‘z-o‘ziga sig‘madi yaproq” she‘rida keltirilgan “yaproq”, “tong”, “shom”, “yel” va

⁴ O‘tkir Rahmat. Dilroz. She‘rlar, doston va balladalar, tarjimalar- T.: “Sharq”, 2023. 33-bet.

⁵ J.Eshonqul. Folklor: obraz va talqin. – Qarshi.: Nasaf, 1999. – B. 112.

“kema” timsollari hayotda yashashdan maqsadini topa olmagan, qiyinchiliklar bilan olishib umr o‘tkazayotgan inson tasvirini va umrning o‘tkinchiligi haqidagi falsafiy mazmun bilan sug‘orilganligi bilan ibratli. O‘tkir Rahmatning “Eng so‘nggi yaproq” misralari bilan boshlanuvchi go‘zal she’rida ham yaproq timsoli orqali insonning ruhiy tasviri ochib berilgan. She’r misralariga nazar tashlasak:

Eng so‘nggi yaproq ham uzildi banddan,

Uni o‘z holiga tashladi daraxt.

Novda-da erta-kech talpinib haddan,

Nenidir qalbida qilganmikan ahd⁶.

Har bir misrada yo‘qotish, ajralish, yolg‘izlik, va ehtimol, umid bilan chiqilgan yo‘lning yakuni bilan boshlangan she’r insonning yana bir ruhiy holatiga ishoradir.

So‘nggi yaproq-daraxtning oxirgi umidi, yolg‘izlikdan qutqaruvchi tayanchidir. Yaproq so‘nggi umid bilan yashayotgan inson timsolidir. Yaproqni ushlab turuvchi band esa uni tutib turgan asos, himoya, yurt, sevgi, yoki hayotiy yo‘lni anglatadi.

“Daraxt” obrazi bu yerda hayot, jamiyat, insonni bog‘lab turuvchi kuchlar insonni o‘z holiga tashlab yuboradi. Novdadan ming umid bilan yiqilishni istamagan yaproq, biror umidni bog‘lagan inson qalbining ifodasidir. Balki, yaproq ham biror narsani chin qalbidan istagan va umid qilgandir, go‘yo. Lekin u banddan ajraldi, umididan ayri holatda yashashga majbur.

Sarg‘aygan yuzida hatto rahm bor biroz,

⁶ O‘tkir Rahmat. Dilroz. She’rlar, doston va balladalar, tarjimalar- T.: “Sharq”, 2023. 114-bet.

Osmon zo'rg'a tutar o'zin ko'z yoshdan.

Yellar hovuchida bir varaq qog'oz,

Boshi aylanadi qismat, taloshdan.

Bu misrada sarg'aygan yuz-kuzgi yaproq, ya'ni umr poyoni yaqinligidan dalolat manzara. Ayni paytda uning qalbida mehr, rahmdillik bor. Osmon esa bu holatdan ko'z yoshlarini bazo'r ushlab turmoqda. Bu ko'z yoshlar orqali shoir yomg'ir tomchilarini yashirin holatda ifodalashga urinadi. "Yellar hovuchida" – bu taqdir, kuchsiz holatda shamollarga topshirilgan inson holatining tasviri. "Bir varaq qog'oz" – bu inson, yoki uning yozilmagan taqdiri, hayot sahifasi sifatida tahlil qilish mumkin. Hayotning sinovlariga hayronlik hissi bilan yashayotgan yaproq taqdir bilan kurashgan, lekin psixologik charchoqqa uchragan insonga qiyosdir.

Chirpirab oxiri tushdi yiroqqa,

Ortiga yo'l yo'qdir, oldda beimkon.

Mangu asir qoldi daraxt bu boqqa,

Yaproq esa mag'rur taslim etti jon...

She'ning so'nggi misralari yaproqning jon taslim etgani, ya'ni taqdirga tan berishi ifodalangan. Endi yaproq ortiga, o'tmishga qaytolmaydi, kelajakdan esa umid yo'q. Shoir daraxtni mahkum, yaproqni ozod etib, misralar ma'nosida antitezani hosil qiladi. Yaproq taslim bo'ladi, bu qo'rquv emas, balki muqaddas jasoratdir. Chunki yaproq obrazi majoziy ma'noda insonga nisbat berilar ekan, kuchli va irodali insonlargina hayot sinovlarida dosh bera oladi, degan poetik muzmunni aks ettirib keladi. Inson sabr bilan g'am va qayg'ularni yengsa qalbida yana bir umid uchquni porlaydi. She'rda tasvirlangan "yaproq", "daraxt", "yel", "osmon" badiiy obrazlari umidsiz inson ruhiyatini ifodalagan va har bir

misraga go‘zal ma‘no yuklagan. Ular alohida mazmun-mohiyatni o‘zida qamrab olgan beqiyos tasvirlardir.

O‘tkir Rahmat she‘rlari sodda va rangbarang ifodaviy yo‘singa ega. Insonning psixologik holatini, ichki tuyg‘ularini ifodalab beradigan she‘rlaridan biri “Oy to‘lgan oqshom” she‘riy to‘plamidan o‘rin olgan “Yaproq qismati” she‘ridir. Qismat so‘zi inson peshonasiga yozilgan taqdirdir. Ushbu so‘zning yaproq obrazi bilan birgalikda majoziy ma‘noda qo‘llanilgan. Keling, she‘rning misralari orqali buni yanada ochiqalaymiz.

Yaproqlar sarg‘ayib ko‘zlari toldi,
Maysa ham qovjirab tushgan shashtidan.
Nahotki kutgani kelmayin qoldi,
Chiqolmay o‘zganing balki dastidan⁷.

Bu she‘r — kutish, umidning so‘nishi, tushkunlik, va ruhiy ojizlik haqidagi nozik bir lirika. Unda tabiat obrazlari (yaproq, maysa) orqali inson qalbining iztirobi, kutgan kishining kelmasligi va unga bog‘liq ojizlik chuqur, ramziy shaklda ifodalangan. Yaproqlar sarg‘ayishi, kuz faslining kelishidan darak beradi. Ushbu satrlar botinida insonning g‘amgin ruhiyati ham aks etmoqda. Ushbu tasvirlarda kutgan insoni kelmaganidan ozorlangan qalbning tabiat bilan birga so‘lib borayotgani aks etgan. Maysa tabiatning yashillik timsolidir. Lekin hatto u ham yaproqlarga qo‘shilib so‘nib bormoqda. Keladigan inson kimningidir iznidaki, istasa ham kela olmayapti. Lekin yaproq, ya‘ni inson bunga ishonishdan bosh tortyapti.

Kechalar to‘lg‘onib tin olmas tuyg‘u,

⁷ O‘tkir Rahmat. Oy to‘lgan oqshom (She‘rlar) – T.: Sharq, 2022. – B. 10.

Kunduzi quyoshga boqar chog‘lanib.

Halovat topolmas bosganda uyqu,

Ne qilsin taqdirga yashaydi ko‘nib.

Bu misra– ruhiy iztirob, ichki kurash, va taqdir oldida insonning chidami haqida yozilgan falsafiy-psixologik holatni ifodalaydi. Unda kecha va kunduz obrazlari orqali inson qalbidagi tinchlikni topa olmaslik, hissiy to‘fonlar va majburiy ko‘nikish holatlari tasvirlanadi.

Yomg‘ir tomchiladi...

Namdan boshi xam,

Nigohi qatida umidni joylab.

Axir bu dunyoda nima bo‘lsa ham,

O‘tadi bir umr yo‘lini poylab.

Ushbu misralar bir qarashda yorining yo‘lida intizor yashagan oshiq tasviriga ham o‘xshaydi. Lekin poetik obrazlar umumiy ma’noni ifodalagan. Ya’ni, inson hayotdan doimo umidvor bo‘lib yashashi kerak. Ijodkor “Yaproq qismati” she’rida kelgan badiiy obrazlar orqali inson tabiatini, ruhini ifodalashga uringan. *Zero, inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatni ibtidoiy ajdodlarimiz jonli holda tasavvur qilishgan: tabiat o‘lik emas, tirik, inson tabiatning bir bo‘lagi emas, balki tabiatning o‘zidir*⁸. Haqiqatan, inson hilqati tabiati turlichadir.

Yuqorida tahlil qilgan O‘tkir Rahmatning “So‘nggi yaproq”, “O‘z-o‘ziga sig‘madi yaproq”, “Yaproq qismati” she’rlarida bir xil badiiy obrazlarning turli rang-baranglikda ifoda etilishi yoritib berdik. She’rlarda kelgan “yaproq”, “yel”,

⁸ O‘zbek zamonaviy she’riyati antologiyasi. – T.:O‘zbekiston, 2022. – B. 25.

“osmon”, “yomg‘ir”, “tun”, “tong”, “kecha” va “kunduz” kabi bir xil badiiy obrazlar “So‘nggi yaproq” she‘rida hayotdan umidini uzgan inson tasviri, “O‘z-o‘ziga sig‘madi yaproq” she‘rida hayot sinovlariga ko‘milgan insonning ruhiy iztirobi, “Yaproq qismati” she‘rida esa umidsizlanishni istamagan, doim hayotdan umid qilib yashaydigan inson holati ifodalangan. Shoir turli she‘rlarida qo‘llagan yaproq obrazi orqali inson ruhiyatining turfa xil holatlarini aks ettirishi uning beqiyos shoirlik mahoratidan darak beradi. Shu o‘rinda ta’kidlash joiz, shoir she‘rlari turli mavzularga boy bo‘lib, hayotiy hilqatlarini go‘zal tasvirlab beruvchi kuchga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adabiyot nazariyasi.1-tom (Adabiy asar), Toshkent, O‘zbekiston SSSR “Fan” nashriyoti, 1978, 416 bet.
2. J.Eshonqul. Folklor: obraz va talqin. – Qarshi.: Nasaf, 1999, 172 bet.
- 3.O‘tkir Rahmat. Dilroz. She‘rlar, doston va balladalar, tarjimalar- T.: “Sharq”, 2023, 360 bet.
3. O‘tkir Rahmat. Oy to‘lgan oqshom (She‘rlar) – T.: Sharq, 2022, 224 bet.
4. O‘zbek zamonaviy she‘riyati antologiyasi. – T.:O‘zbekiston, 2022, 541 bet.

